

Процюк І. В.

ВЛАДА ЯК ОСОБЛИВА КАТЕГОРІЯ ДЕРЖАВОЗНАВСТВА

Анотація. У статті розглянуто існуючі в науці підходи до розкриття природи влади в цілому і державної влади зокрема, подано визначення поняттю «влада». Наведено аналіз актуальних теоретичних і методологічних проблем реалізації влади в контексті управління сучасним суспільством. Розкрито концептуальні підходи зарубіжної і вітчизняної наукової думки, що стосуються сутності та механізмів функціонування влади в процесі управління державою.

Ключові слова: влада, суб'єкт влади, об'єкт влади, вплив, політична влада, публічна влада, громадське управління, система влади, державне управління.

Аннотация. В статье рассмотрены существующие в науке подходы к раскрытию природы власти в целом и государственной власти в частности, дано определение понятия «власть». Приведен анализ актуальных теоретических и методологических проблем реализации власти в контексте управления современным обществом. Раскрыты концептуальные подходы зарубежной и отечественной научной мысли, касающиеся сущности и механизмов функционирования власти в процессе управления государством.

Ключевые слова: власть, субъект власти, объект власти, влияние, политическая власть, публичная власть, общественное управление, система власти, государственное управление.

Abstract. The thesis considers urgent theoretical and methodological problems of analysis in to the phenomenon of power. Analysed in detailed are conceptual approaches to disclosure of essence and mechanisms of the functioning of power in process of state administration. The thesis develops methods of analysis into mechanisms of public administration and structural and functional particularities of democratic authorities based on system characteristics of the modern society. The article considers the state authority as a level of the public one, defines the conception, elements, legitimacy and lawfulness of the governmental power.

The keywords: power, subject of power, object of power, influence, political power, public power, public administration, system of authorities.

Суспільство не може нормально існувати, якщо кожному надається можливість безперешкодно здійснювати свавілля. Як вказував В.С. Соловйов: «Вимога особистої свободи, щоб вона могла бути реалізована, вже припускає утискання цієї свободи в тій мірі, в якій вона в даному стані людства несумісна з існуванням суспільства або загальним благом. Ці два інтереси, протилежні для абстрактної думки, але однаково обов'язкові морально, у дійсності сходяться між собою. З їхньої зустрічі народжується право» [22, с. 458]. Влада не може розглядатися як результат тільки насильства, придушення одним класом іншого або однією особистістю іншої. Адже в складній природі людини є безсумнівним пошук влади над собою, якій вона могла би підкоритися. Це своєрідна потреба впливу однієї людини на іншу, сила, що з'єднує людей у суспільство. Влада неминуче виявляється наслідком самої соціальної природи людини [9, с. 24].

Дослідженню історичних аспектів становлення влади і владних відносин було присвячено роботи В. Бабкіна, В. Дехтяра, В. Селіванова, О. Семківа, С. Серьогіна,

А. Слюсаренка, М. Томенко та ін., філософські проблеми політики і влади ставали предметом розгляду В. Андрущенка, А. Анікевича, М. Байшина, В. Бурлацького, І. Варзара, Б. Гаєвського, Г. Горака, Н. Корабльової, П. Кравченка, О. Кривулі, М. Култаєвої, М. Михальченка, В. Мушинського, В. Мшвеніградзе, В. Ледяєва, О. Осипової, С. Рябова, В. Халіпова, Л. Шкляра та ін., влада в контексті її правового забезпечення досліджувалася О. Бандуркою, Ю. Битяком, М. Козюброю, Л. Кривенком, М. Озірхом, О. Рябченком, М. Цвіком, В. Шаповалом, Л. Юзьковим та ін., соціально-психологічні складові механізму влади вивчалися Є. Бистрицьким, О. Білим, А. Дегтярьовим, А. Демидовим, В. Желтовим, В. Крамником, М. Круговим, В. Ладиченком, С. Сьоміним, І. Тараповим, Т. Хомуленком, Г. Філіпповим та ін. Питання влади і державного управління привертало до себе увагу таких вчених, як В. Авер'янов, Г. Атаманчук, В. Бакуменко, О. Даніл'ян, А. Кім, В. Князєв, В. Корженко, В. Сіренко, С. Телешун, Ю. Тихомиров тощо. Теоретичне обґрунтування дослідження влади як особливої категорії державознавства не може не враховувати джерела з філософії, соціології, політології. Окремі соціально-філософські ідеї Арістотеля, Платона, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, І. Бентама, Дж. Мілля, І. Канта і Г. Гегеля дозволили поглибити розуміння сутності державної влади.

Метою цієї статті є науково-теоретичне обґрунтування природи влади, встановлення змісту таких понять як «влада», «публічна влада», «державна влада», визначення співвідношення вказаних понять.

Протягом століть існування людської цивілізації влада є одним із найзагадковіших і в той же час найважливіших і найпоширеніших у своїх проявах феноменів соціального буття. Інститут влади має давню історію і бере свій початок з моменту зародження людського суспільства. В житті кожної людини влада відіграє величезну роль, адже вона притаманна будь-якій організованій, більш-менш стійкій спільноті людей. В одних відносинах людина виступає суб'єктом, носієм влади, в інших постає об'єктом, адресатом владних велінь. Це відбувається повсякчасно – в сім'ї, в стосунках із державою та її органами, з політичними партіями та суспільними організаціями тощо. Найбільш яскраво влада зі всіма її атрибутами відтворюється в державі. «Народ, влада і територія завжди будуть визначальними ознаками держави» [14, с. 17].

У сучасній науці поняття «влада» розглядається як: 1) влада примусу, яка базується на примушенні та реалізується, в основному, через страх; 2) влада, що ґрунтується на винагородах та передбачає вплив через активізацію позитивних емоцій, що дає змогу досягати закріплення і розвитку бажаних чи усунення небажаних рис у поведінці певного суб'єкта діяльності; 3) законна влада, що ґрунтується на використанні владних повноважень, які обумовлюються місцем у державній ієрархії; 4) експертна влада, що ґрунтується на здійсненні експертизи, за допомогою якої оцінюють інших – їх знання, майстерність, досвід тощо; 5) еталонна влада, сутність якої полягає у використанні впливу управлінця завдяки наявності у нього харизми та певних характеристик і властивостей, які охоче наслідують інші; 6) інформаційна

влада, результати якої залежать від доступу і контролю над розпорядчою інформацією [8, с. 59].

Жоден з вказаних підходів не може претендувати на абсолютно повне пояснення онтологічної природи влади. Водночас кожна з них володіє значним пізнавальним потенціалом дослідження влади як соціального явища. Вони досить адекватно, на різних рівнях намагаються розкрити суть механізму владних відносин, визначити джерело влади.

Яка ж основна причина виникнення такого феномену як влада? Слушною є думка, викладена в книзі «Філософія влади» під редакцією В.В. Ільїна: «У витоках влади – об'єктивна неоднорідність положення людей в соціумі, розподіл їх рольових функцій. При тотальній рівності (фікція) влади не існує, влада виростає з об'єктивної різниці» [26, с. 7]. У свою чергу, неоднорідність положення людей в соціумі впливає з неоднорідності людських здібностей, характерів, волі та інших якостей індивідів. Історично це є першопричиною виникнення влади. Розподіл суспільства на певні групи чи класи є похідним від цієї першопричини. Влада є одним із центральних питань існування суспільства, необхідним елементом оптимальної організації життя людей, управління суспільними справами [1, с. 67].

Сама по собі влада не є монолітним явищем і залежно від різних критеріїв поділяється на види. М. Кейзеров висуває такі критерії поділу влади: а) специфіка суспільних відносин, на які впливає даний різновид влади; б) суб'єкти, які її реалізують; в) залежність від спільноти, в рамках якої здійснюється влада; г) методи її реалізації. Відповідно до цього вирізняють такі види влади, як економічна, соціальна, політична й духовно-ідеологічна [10, с. 260].

Протягом усієї еволюції суспільно-політичної думки проблема вивчення державної влади перебувала в центрі уваги дослідників, адже саме вона поряд з державою виступає одним з ключових аспектів пошуків найбільш справедливого й ефективного суспільного устрою.

Одне з визначальних питань, що потребує з'ясування, – визначення терміна «влада», а значить, і розуміння поняття «державна влада». У словнику В. Даля під владою розуміється: а) право й можливість розпоряджатися ким-небудь, чим-небудь, підкоряти своїй волі; б) політичне панування, державне управління та його органи; в) особи, наділені урядовими й адміністративними повноваженнями [7, с. 213]. С. Ожегов її трактує як право, силу й волю над чим-небудь, як свободу дій і розпоряджень [18, с. 90].

Юридична енциклопедія 1998 р. містить декілька значень терміна «влада». Зокрема, він інтерпретується як: а) «відносини між людьми, коли одні командують, а інші підкоряються»; б) «здатність досягати поставленої мети»; в) «спроможність соціально-політичної системи забезпечувати виконання прийнятих нею рішень»; г) «спосіб самоорганізації людської спільноти, заснованої на розподілі функцій управління і виконання»; д) «можливість і здатність провадити свою волю» [30, с. 489]. Відзначимо, що це ж видання формулює поняття «державна влада» як вид публічної політичної влади, що здійснюється державою та її органами, здатність останньої

підпорядковувати своїй волі поведінку людей і як діяльність об'єднань, що знаходяться на її державній території [30, с. 85].

Безперечно, що осмислення феномену влади може відбуватися з різних наукових позицій – телеологічної (досягнення загальних суспільних цілей), психологічної (мотивація), біхевіористської (поведінка), системно-кібернетичної (засіб і форма соціальної комунікації), дистрибутивної (розподіл цінностей і поділ влади в умовах асиметричного положення), структурно-функціональної (властивість і функція певної системи), юридичної (повноваження) та ін. [28, с. 109]. Ще в радянський період у вітчизняній науці намітилося декілька основних концепцій стосовно визначення влади, класифікація яких сформульована А. Анікевичем. Він зазначав, що влада тлумачилася вченими як: а) здатність індивіда, групи або всього суспільства підкоряти своїй волі поведінку й діяльність людей; б) вольові соціальні взаємовідносини, характер яких обумовлений домінуючою волею однієї зі сторін цієї взаємодії; в) функція будь-якого колективу по керівництву кимось [2, с. 44]. Як бачимо, існують численні концепції суспільної влади взагалі й державної як її різновиду, зокрема.

Одним з найпоширеніших у юридичній науці є підхід, згідно з яким сутність влади полягає у здатності суб'єкта нав'язувати власну волю. Підгрунтя цієї концепції становить дефініція влади, запропонована М. Вебером, як властивості суб'єкта, його потенційні можливості. Влада – це ймовірність того, що суб'єкт у процесі соціальної взаємодії буде в змозі здійснити свою власну волю всупереч опору [3, с. 56].

Даний підхід з деякими уточненнями міцно ввійшов у вітчизняну правову доктрину часів існування СРСР і знаходить численних прихильників серед сучасних науковців. Так, А. Венгеров трактує цей термін як спроможність і можливість впливати на діяльність і поведінку людей за допомогою будь-яких засобів – волі, авторитету тощо, а категорію «державна влада» розкриває як уміння й можливість здійснювати такий вплив за допомогою державного примусу [4, с. 52]. В. Тененбаум під владою розумів уміння керуючої волі спрямовувати волю підвладних, що виникає з окремої структури суспільних відносин [23, с. 24]. А. Коваленко доводить, що влада – це зумовлена матеріальними умовами суспільства здатність певних структур підкорювати поведінку людей волі всього соціуму або його частині [13, с. 36]. Спираючись на це загальне трактування влади, він формулює поняття «політична влада», яка, з його погляду, становить собою вміння державних структур підкорювати поведінку людей волі пануючого класу або всього суспільства.

Іншою, пов'язаною з попередньою, є концепція влади як сили або волі, заснованої на силі. Приміром, В. Корельський звертає увагу на те, що соціальна влада – це організована сила, яка дає можливість певній соціальній спільноті підкорювати своїй волі людей, використовуючи різні методи, в тому числі й примус [24, с. 29]. Що стосується державної влади, то вона тлумачиться як сила, втілена в державних органах та установах, за допомогою якої держава впливає спеціальними юридичними засобами на поведінку учасників суспільних відносин [6, с. 112]. Таку ж точку зору підтримував і М. Коркунов, який відмічав, що державна влада – це не будь-чия воля, а сила, що впливає з усвідомлення громадянами їх залежності від держави і

спонукає їх робити те, що вони вважають за необхідне, оскільки відчувають себе залежними від неї [16, с. 250]. Г. Шершеневич дійшов висновку, що «державна влада – це заснована на самостійній силі воля одних підкорити собі волю інших» [29, с. 190].

З тим, що влада взагалі і державна, зокрема, за своєю сутністю – це воля, вольова сила, погоджується й український правник О. Фрицький [15, с. 362]. На цих же позиціях стояв і Б. Кістяківський, який свого часу відмітив поширеність визначення влади як сили і приділив значну увагу аналізу цієї точки зору. Він визнав, що походження влади з простої зверхності сили й насильства в більшості випадків не підлягає сумніву. Однак науковець висловив упевненість у тому, що з розвитком суспільства насильство як чинник формування влади втратить свою вагомість спочатку на користь економічного чинника володарювання, а потім перейде у психічне панування володарів влади [12, с. 473]. Яскравим проявом такої інтерпретації влади є марксистський підхід до розуміння цього питання, коли і держава, і влада ототожнюються з насиллям одного класу над іншим, з диктатурою панівного класу. Підставою обов'язковості велінь державної влади за цією доктриною є економічна міць класу власників, а саме влада є проявом і знаряддям останньої.

Розуміння влади суто як сили, як нав'язування волі відразу закладає в нього тезу про її споконвічну конфліктність. Але ж «введення елемента конфлікту у визначення влади тягне виключення можливості існування «взаємозручних» владних відносин, тобто таких, що засновані на згоді й легітимності» [11, с. 33]. Д. Ллойд із цього приводу зазначає: «Поняття «влада» включає в себе наділення правом певної особи вимагати підкорення від інших громадян, незалежно від того, готові вони розглядати даний конкретний припис чи норму як прийнятну або бажану для себе чи ні» [17, с. 29]. А. Файоль продовжує його думку, вказуючи, що влада – це право віддавати розпорядження і сила, що примушує їм підкорюватись [25, с. 26]. Вона може засновуватися або на праві, або (і) на силі, але ж влада й сила не рівнозначні, не тотожні між собою.

Слід зауважити, що такий підхід частково відображав реальні відносини в суспільстві кінця XIX початку XX століть зі стійким класовим розмежуванням. Обґрунтування змісту влади як панування, примусу, заснованого на насильстві, в минулому мало об'єктивний характер, відповідало життєвим реаліям, суспільній практиці. У той же час таке її тлумачення в сучасних наукових працях, створених і виданих в умовах очевидної демократизації суспільства, видається однобічним і малопереконливим. Варто погодитися з думкою, що реалії й завдання сучасного життя вимагають нових підходів до встановлення змісту влади, відмінних від повсюдного використання таких класичних ідеологем, як «панування», «насильство», «нав'язування волі», «примус» тощо. Влада може в деяких випадках асоціюватися і з цими поняттями, але на порозі XXI ст. не вони визначають зміст цього соціального феномену [20, с. 38].

Досить правильним, на нашу думку, є трактування влади як особливого типу соціальних відносин. У концепціях учених країн Західної Європи вона інтерпретується

як соціальні відносини окремого типу, що відбивається в комунікативних теоріях влади Х. Аренда, Ю. Хабермаса, Н. Лумана, Т. Болла, де влада постає як різновид спілкування, заснованого на приписах і підкоренні. Сам же факт останнього ґрунтується на визнанні, тобто на легітимації припису, і тим самим влада відрізняється від простого фізичного панування над суб'єктом як річчю. Насилля не в змозі виконувати комунікативні функції, натомість його застосування свідчить про брак влади [19, с. 534].

Проаналізувавши існуючі підходи до поняття влади, спробуємо дати її розгорнуте визначення. Влада – це особливий стан суспільних відносин, який забезпечує здатність однієї сторони (суб'єкта) нав'язувати другій стороні (об'єктові) свою волю, спираючись на силу авторитету і примусу, виходячи із свого соціального чи матеріального становища з метою задоволення власних або загальносуспільних інтересів.

Література

1. Алексеев С.С. *Философия права* / С.С. Алексеев. – М.: НОРМА, 1999. – 336 с.;
2. Аникевич А. Г. *Политическая власть. Вопросы методологии исследования* / А. Г. Аникевич. – Красноярск: Изд-во краснояр. ин-та, 1986. – 176 с.;
3. Вебер М. *Избранные произведения: пер. с нем.* / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 809 с.;
4. Венгеров А. Б. *Теория государства и права*. – Ч. 2: *Теория права*. – Т. 1 / А. Б. Венгеров. – М.: Юристъ, 1996. – 391 с.;
5. Воробьева О.А. *Государственная власть как уровень публичной власти* / О. А. Воробьева // *Общество: политика, экономика, право*. – 2012. – № 1. – С. 144–151;
6. Герасимова И. А. *Курс лекций по теории государства и права: учеб. пособ. Ч. 1* / И. А. Герасимова. – Оренбург: Гос. ун-т, 2001. – 196 с.;
7. Даль В. И. *Толковый словарь русского языка. Современная версия*. / В. И. Даль. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 1999. – 735 с.;
8. Замогильний А. *Сучасні концепції влади* / А. Замогильний // *Збірник наукових праць НАДУ при Президентів України*. – 2004. – № 2 – С. 56–67;
9. Карнаушенко Л.В. «Политическая власть» и «государственная власть»: к вопросу о соотносимости понятий и смысловом наполнении дефиниций / Л. В. Карнаушенко // *Философия права*. – 2008. – № 1. – С. 23–26;
10. Кейзеров Н.М. *Власть и авторитет* / Н.М. Кейзеров. – М.: Юрид. лит., 1973. – 264 с.;
11. Киров В. *Парадоксы государственной власти в гражданском обществе (конституционно-правовые аспекты)* / Пер. с бол. / В. Киров. – М.: Манускрипт, 1992. – 230 с.;
12. Кистяковский Б.А. *Социальные науки и право / Очерки по методологии социальных наук и общей теории права* / Б.А. Кистяковский. – М.: Изд. М. и С. Сабашниковых, 1916. – 708 с.;
13. Коваленко А.И. *Теория государства и права (В вопросах и ответах): учебник для студ. юрид. вуз. и фак.* / А.И. Коваленко. – М.: Знание, 1994. – 150 с.;
14. Колодій А.М. *Народовладдя як основа представницької демократії* / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, М.В. Цвік. – *Українське право*. – 1995. – № 2. – С. 14–23;
15. *Конституційне право України* / За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наук. думка, 1999. – 735 с.;
16. Коркунов Н.М. *Лекции по общей теории права* / [сост., автор вступ. ст., коммент. А.Н. Медушевский] / Н. М. Коркунов. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 520 с.;
17. Ллойд Д. *Идея права* / Пер. с англ. М.А. Юмашева / Д. Ллойд. – М.: Югона, 2002. – 416 с.;
18. Ожегов С.И. *Словарь русского языка* / Под ред. чл.-корр. Академии наук СССР Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд., стер. / С.И. Ожегов. – М.: Русский язык, 1987. – 797 с.;
19. Поляков А.В. *Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: Курс лекций*. / А. В. Поляков. – С.-Пб.: ИД С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. – 864 с.;
20. Смородинський В.С. *Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми)* [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Смородинський Віктор Семенович ; Національна юридична академія України

ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2001. – 187 арк.; **21.** Солових В.П. Влада в системі суб'єктно-об'єктних управлінських відносин в державі: автореф. дис... канд. наук з держ. упр: 25.00.01 / В.П. Солових; Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т. – Х., 2002. – 22 с.; **22.** Соловьев В. С. Сочинения в 2 т. Т. I / Сост., общ. ред. и вступ. ст. А.Ф. Лосева и А.В. Гулыгин; Примеч. С. Л. Кравца и др. – М.: Мысль, 1998 – 892 с.; **23.** Таненбаум В.О. Государство: система категорий / В.О. Таненбаум. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1971. – 212 с.; **24.** Теория государства и права / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: НОРМА, Изд. гр. НОРМА-ИНФРА.М., 2002. – 570 с.; **25.** Файоль А. Управление – это наука и искусство / А. Файоль, Г. Эмерсон, Ф. Тейлор, Г. Форд – М.: [б. и.], 1992. – 346 с.; **26.** Философия власти / Под ред В.В.Ильина. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1993. – 271 с.; **27.** Чехович Т.В. Державна влада як інститут конституційного права України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Т.В. Чехович; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 19 с.; **28.** Чиркин В.Е. Современное государство / В.Е. Чиркин. – М.: Междунар. отношения, 2001. – 416 с.; **29.** Шершеневич Г.Ф. Общая теория права: учеб. пособ. В 2-х т. / Г.Ф. Шершеневич. – М.: Изд-во «Юридический колледж МГУ», 1995. – Т. I. – 308 с.; **30.** Юридична енциклопедія: В 6-ти т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. I: А-Г. – 744 с.